

Locurile de adevărire din Transilvania în timpul secularizării lor

KISS ANDREI

În lucrarea sa care tratează pentru prima oară în istoriografia românească locul și rolul specific al locurilor de adevărire din Transilvania medievală în domeniul emiterii și păstrării documentelor¹, bazat pe documentele medievale folosite la întocmirea volumelor și studiului de diplomatică din cadrul colecției *Documente privind istoria României – Seria C. Transilvania*², precum și pe lucrările de specialitate în alte limbi apărute până atunci despre locurile de adevărire, Francisc Pall arată că „Instituția locurilor de adevărire este încă puțin cunoscută cercetărilor istoriei noastre medievale” și constată drept un fapt „semnificativ în această privință că istoriografia română nici nu posedă până acum un termen consacrat pentru denumirea lor”.³

Curând după apariția lucrărilor citate ale ilustrului autor s-au adus noi contribuții în acest domeniu, atât în ceea ce privește publicarea unor noi izvoare cu privire la activitatea locurilor de adevărire din Transilvania⁴, cât și a tratării rolului lor în domeniul activității scripturistice și a constituirii de arhive⁵. Alte două lucrări de sinteză au contribuit la cunoașterea mai bună și elucidarea unor aspecte ale activității locurilor de adevărire din cadrul Conventului de la Cluj-Mănăștur și, respectiv, cel al Capitlului din Oradea⁶, ca apoi grandioasa operă a lui Sigismund Jako să ne ofere un izvor interior complet al activității locului de adevărire din Cluj-Mănăștur până în 1556, prin publicarea regestelor textelor cuprinse în protocoalele conventului între anii 1289 și 1556, însoțite de o aprofundată prezentare monografică a acestei instituții, cu un rol deosebit în emiterea și păstrarea documentelor. În această prezentare introductivă autorul nu se limitează doar la istoric și urmărirea procesului de emiterie de documente, ci ne oferă o aprofundată analiză a rolului social al abației, al abaților și monahilor, cu un accent deosebit asupra ponderii lor în societate și a activității de cărturari⁷. Deși în prezentarea amintită autorul se referă succint la soarta conventului ca loc de adevărire după secularizarea din 1556, nu este mai puțin adevărat nici faptul că, în tratarea generală a locurilor de adevărire, cu specificul pe care l-au avut în Ungaria și Transilvania, autorii își îndreaptă atenția în primul rând spre atribuțiile și funcționarea lor în evul mediu⁸.

¹ Francisc Pall, *Contribuții la problema locurilor de adevărire din Transilvania medievală (sec. XIII – XV)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, II, 1957, p. 391 – 405.

² Idem, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI-XV)*, în *Documente privind istoria României*, Introducerea vol. II, București, 1956, p. 225–330.

³ Idem, *Contribuții...*, p. 391.

⁴ Sigismund Jakó, *Instrucțiunile arhivistice ale oficiilor din Transilvania, 1575-1841. Problema reorganizării arhivelor vechi din Transilvania*, în „Revista Arhivelor”, I (1958), nr. 1, p. 34–81.

⁵ Sigismund Jakó și Radu Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971, p. 83, 99–100.

⁶ Gábor Sipos, *A Kolozsmonostori Konvent hiteleshelyi működése* (Activitatea Conventului din Cluj-Mănăștur ca loc de adevărire), în *Művelőrténeti tanulmányok* (Studii de istorie a culturii) București, 1979, p. 33–50; Árpád Varga, *A Váradai Káptalan hiteleshelyi működése* (Activitatea Capitlului din Oradea ca loc de adevărire), în *Művelődéstörténeti tanulmányok*, București, 1980, p. 20–35.

⁷ Sigismund Jakó, *A Kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)* (protocoalele Conventului din Cluj-Mănăștur, 1289–1556), vol. I–II, Budapest, 1990.

⁸ Franz Eckhart, *Die Glaubwürdigen Orte ungar in Mittelalter*, în *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, Innsbruck, 1915, p. 355–358; Imre Szentpétery, *Magyar okleveltan* (Diplomația maghiară), Budapest, 1930, p. 121–137, 214–222.

Așa se explică și faptul că, deși instrucțiunile date requizitorilor din Alba Iulia și Cluj-Mănăstur, publicate în „Revista Arhivelor”⁹, se referă la o perioadă cu totul specifică din activitatea locurilor de adevărire din Transilvania, și anume la intervalul de timp care a urmat secularizării lor, despre funcționarea locurilor de adevărire ca instituții publice cu caracter laic, în cadrul cărora funcționau acei requizitori pentru care s-au emis instrucțiunile publicate, nu se ocupă nici o lucrare.

Chiar și în cadru mai larg cunoaștem doar lucrarea unui singur autor, care, alături de alte locuri de adevărire, se ocupă – într-un capitol aparte – și de activitatea locurilor de adevărire secularizate, care au funcționat pe teritoriul țării noastre.¹⁰ Tratatând activitatea locurilor de adevărire în secolele XVI–XIX în general, autorul folosește, ca surse primare, materialele documentare provenite din arhivele unor locuri de adevărire din Ungaria; în ceea ce privește Transilvania, se mărginește însă la valorificarea izvoarelor publicate, reușind totuși, ca și în privința locurilor de adevărire secularizate de aci, să prezinte o imagine clară, de altfel singura de acest fel până în prezent.

Lucrarea de față, având ca obiectiv cercetarea funcționării și a rolului locurilor de adevărire din Transilvania în timpul secularizării, cuprinde o perioadă mai restrânsă decât lucrarea mai sus citată, întrucât secularizarea bunurilor episcopale, ale conventurilor se limitează de fapt la un interval de timp dintre anii 1556–1716. În același timp, folosind pe lângă aceleași izvoare publicate și alte surse primare, va încerca să prezinte unele aspecte netratate sau mai puțin tratate în privința locurilor de adevărire din timpul secularizării.

Lucrarea are ca obiectiv, de fapt, două locuri de adevărire din Transilvania: Capitlul din Alba Iulia și Conventul din Cluj-Mănăstur. Deși Capitlul din Oradea, într-o parte a acestei perioade, făcea parte dintre locurile de adevărire supuse jurisdicției principilor Transilvaniei, și a fost și el secularizat începând din 1566¹¹, nu putem să-l cuprindem în tratarea pe care ne-o propunem, deoarece, în materialele documentare de care dispunem, sunt prea puține documentele emise de acest loc de adevărire sau privindu-l, care ne-ar îndreptăți și la tratarea acestei instituții cu un istoric și activitate oarecum diferită de cele două locuri de adevărire de care ne ocupăm. (Trimiterile pe care le vom face la acest Capitlu se bazează pe izvoare publicate).

De altfel, izvoarele de care dispunem vor determina și felul în care vom trata problema locurilor de adevărire din Transilvania în timpul secularizării lor. Izvoarele fundamentale pentru cercetarea istoricului, organizării și funcționării unei instituții, în cazul unei tratări monografice, provin în primul rând din arhiva proprie a instituției cercetate. În cazul nostru nu am avut posibilitatea să studiem direct materialele documentare din arhivele Capitlului din Alba Iulia și ale Conven-

⁹ Sigismund Jakó, *Instrucțiuni arhivistice...*, p. 54–56.

¹⁰ László Papp, *A hitelen helyek története az újkorban* (Istoricul locurilor de adevărire în epoca modernă). *Palaestra Calasanciana. A piaristák doktori értekezéssy az 1932 évtől 14 szám.* (Dizertațiile de doctor ale piariștilor începând din anul 1932. Nr. 14). Budapeșt, 1936. Autorul, în partea I-a, capitolul IV (p. 56–68) și în partea a II-a, capitolul V (108–117), se ocupă de locurile de adevărire din Transilvania. Idem, *A hitelshelyi intézmény megszűnése* (Desființarea locurilor de adevărire), în „Regnum”, Budapeșt, 1942–1943, p. 536–562.

¹¹ Până la cucerirea Oradei de către turci, în anul 1660, iar după recucerirea ei, în 1693, secularizarea fiind abrogată. Vezi Vince Bunyitay, *A Váradai Püspökség története* (Istoricul Episcopiei din Oradea), vol. II. Oradea, 1883, p. 215.

tului din Cluj-Mănăstur¹² mărginindu-ne doar la materialul publicat din aceste arhive¹³. Dintre lucrările publicate care ne-au servit drept izvor, în afară de cele citate mai sus, ne-am folosit în primul rând de izvoarele legislației din Transilvania, ca articolele dietale¹⁴ și *Approbatæ Constitutiones cu Compilatæ Constitutiones*¹⁵, care conțin reglementările aduse pe calea legislației în privința locurilor de adevărire, apoi de lucrări mai vechi ca cea a lui Szeredei¹⁶ și a lui Jakab Elek¹⁷, în care instituțiile de care ne ocupăm sunt tratate în primul rând ca instituții bisericești, și lucrările lui Kemény¹⁸, Szilágyi¹⁹ și Beke²⁰, care se ocupă cu documentele păstrate în arhiva Capitulului din Alba Iulia.

Sursa principală a cercetărilor noastre o constituie însă materialul din arhivele beneficiarilor documentelor emise de locurile de adevărire spre care ne îndreptăm atenția. Dintre aceste arhive cele mai bogate în documente emise de locurile de adevărire sunt tocmai cele care provin de la comunitățile deținătoare de cele mai vechi documente, ale căror existență și dezvoltare se bazează pe libertăți și privilegii limitate la comunitatea respectivă, deci care au un interes deosebit de a le păstra: de la comunitățile orășenești și de la familii. Dintre acestea, orașele – care, în privința actelor emise pentru cetățenii lor și în actele particulare sau procedurale ale acestora au dreptul de a emite acte autentice sub sigiliul propriu, la rândul lor își asigură privilegiile privind întreaga comunitate și actele pe care le consideră deosebite prin transumarea lor la locurile de adevărire, respectiv inserarea lor în registrele acestora, iar în relațiile și tranzacțiile comunității cu cei care nu fac parte din comunitate își încheie actele tot în fața locurilor de adevărire. Acestea în baza concepției juridice feudale aplicată în Transilvania, potrivit căreia chiar dacă vreă instituție, comunitate sau persoană are dreptul de a emite acte autentice sub sigiliul propriu, în cauze proprii, nu poate figura ca emițător de act autentic. (De altfel această concepție este aplicată și în privința cauzelor proprii ale locurilor de adevărire, care, în asemenea cazuri, se adresează unui alt loc de adevărire sau cancelarii cu drept de a emite acte autentice).²¹

¹² Arhiva Capitulului din Alba Iulia, și cea a Conventului din Cluj-Mănăstur sunt păstrate la Arhiva Națională Maghiară. Vezi Domokos Kosáry, *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*, I-1, Altalános, rész. I–II (Introducere în izvoarele și bibliografia istoriei Ungariei, I-1, Partea generală, I-II, Budapest, 1970, p. 100–181). O parte a arhivei Capitulului care privește bunurile instituției ca organizație bisericească se păstrează la Alba Iulia. Vezi Antal Beke, *Az Erdélyi Káptalan levéltára Gyula-Fehérvár* (Arhiva Capitulului din Transilvania la Alba Iulia), Budapest, 1889. De asemenea, partea similară a arhivei Conventului din Cluj-Mănăstur a rămas la Cluj, Idem, *A Kolozsmonostori Konvent levéltára* (Arhiva Conventului din Cluj Mănăstur), Budapest, 1897.

¹³ În primul rând la registrele publicate de Antal Beke, *A Kolosmonostori Konvent...*, nota 11.

¹⁴ *Erdélyi országyüresi emlékek. Monumenta comitialia Regni Transylvaniae*, ed. Sándor Szilágyi, vol. I–XXI, Budapest, 1875–1898. (În continuare se va cita *Monumenta comitialia...*).

¹⁵ *Approbatæ constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*, Cluj, 1815. (În continuare se va cita *Approbatæ...*). Vezi și *Compilatæ constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*, Cluj, 1816. (În continuare se va cita *Compilatæ...*).

¹⁶ Antonius Szeredei, *Notitia veteris et novi Capituli ecclesiae Albensis Transylvaniae ex antiquis et recentioribus monumenta*, Alba Iulia, 1791.

¹⁷ Jakab Elek, *Apátságok Erdélyben* (Abațiile în Transilvania), în *Magyar történelmi tár* (Colecția istorică maghiară), Pesta, 1868.

¹⁸ Josephus Kemény, *Notitia historico-diplomatica Archivi Capituli Albensis Transylvaniae*, vol. I–II, Sibiu, 1836.

¹⁹ Sándor Szilágyi, *Yelentes a Gyulafehérvári Káptalan levéltárában tett kutatásokrol* (Raport asupra cercetărilor efectuate în arhiva Capitulului din Alba Iulia), în *Értekezések a történeti tudományok köréből* (Dizertații din domeniul științei istorice), vol. IX, partea a 3-a, Budapest, 1880.

²⁰ Antal Beke, *A Gyulafehérvári Káptalan levéltárának czimjegyzéke* (Indicele arhivei Capitulului din Alba Iulia), Budapest, 1884.

²¹ Francisc Páll, *Contribuții la problema locurilor de adevărire ...*, p. 395.

Față de cele arătate mai sus în legătură cu actele create în cadrul comunităților orășenești, familiile (persoanele particulare) – mai ales în primele secole ale funcționării locurilor de adevărire – se adresează pentru obținerea de acte autentice aproape în exclusivitate locurilor de adevărire, ele fiind deținătoarele arhivelor cu cele mai bogate materiale emise de acestea.

Bazat pe aceste considerente, alături de alte izvoare și de informații provenite și din alte arhive, pentru cercetarea sistematică a temei urmărite am ales câte o arhivă – pe care o considerăm reprezentativă – din rândul celor două tipuri enunțate mai sus: arhiva veche a orașului Cluj – care oglindește relațiile cu locurile de adevărire a unei comunități orășenești în dezvoltare, cu drept de a emite acte autentice și arhiva din Ciurbrud a familiei Kemény, deoarece aceasta din urmă, tocmai pentru perioada tratată, reprezintă arhiva unei familii în plină ascensiune, care în procesul de acumulare a bunurilor familiale a recurs permanent la obținerea actelor autentice pentru asigurarea drepturilor sale.

În urma cercetării sistematice a documentelor din cele două arhive amintite, sub aspectul activității locurilor de adevărire din perioada dată și a confruntării lor cu alte izvoare, lucrarea de față constituie de fapt o prezentare a rezultatelor obținute pe parcursul cercetărilor, privind anumite aspecte, fără să poată cuprinde tratata încheiată și finalizată a activității și rolului locurilor de adevărire din Transilvania în timpul secularizării lor, întrucât cercetările pe care le-am întreprins nu pot fi considerate ca încheiate nici în privința cercetării izvoarelor și nici în privința elucidării problemelor.

Din motivele arătate mai sus ne propunem ca, în cadrul acestei lucrări, să ne ocupăm în primul rând de efectul secularizării asupra activității și rolului locurilor de adevărire și de unele caracteristici ale acestei activități în condițiile noi de funcționare ale acestor instituții, abordând și unele probleme, urmând ca elucidarea lor să rămână un obiectiv pentru continuarea cercetărilor.

Pornind de la cele enunțate mai sus, în cele ce urmează vom încerca să urmărim efectele secularizării asupra locurilor de adevărire și funcționarea lor în condiții social-economice și politice noi, față de cele existente la apariția lor și în primele secole de funcționare, deci surprindem schimbările intervenite în funcționarea instituțională a lor, determinate de noile condiții.

În prealabil, reamintim din istoricul apariției și funcționării locurilor de adevărire medievale faptul că aceste instituții bisericești apar cu atribuții publice în domeniul autentificării actelor juridice particulare, a emiterii de copii autentificate de pe documente și ca executorii cu dreptul de a atesta autentic unele acte procedurale sau mandate executorii, în condițiile monopolului clericilor pe tărâmul științei de carte și a activității scripturistice²². În anul 1556 însă, la data secularizării bunurilor episcopale, ale capitlurilor și conventurilor, în domeniul cunoașterii de carte, a practicării scrierii, a dezvoltării instituționale au intervenit asemenea modificări, care nu puteau să nu aibă efect asupra reînnoșării și evoluției noii activități în condiții schimbate ale locurilor de adevărire, după o temporară încetare a activității tradiționale de până atunci.

Se știe că în anul 1556 Dieta Transilvaniei a cerut reginei Izabela secularizarea bunurilor episcopale, ale capitlurilor și conventurilor și trecerea lor în patrimoniul fiscal²³. Prin această măsură urma să se legitimeze hotărârea similară din 1542²⁴,

²² Sigismund Jakó și Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 69-73.

²³ *Monumenta comitialia...*, vol. II, p. 64.

²⁴ *Ibidem*, p. 10-11.

al cărui efect a fost însă întrerupt de prezența temporară în Transilvania a puterii habsburgice. Hotărârea își avea rădăcinile atât în schimbările religioase intervenite în rândul păturilor privilegiate ca urmare a Reformei, cât și în unele nevoi economice și considerente politice. Regina a ezitat însă să consfințească imediat o asemenea hotărâre, urmând ca să se sfătuiască cu consilierii ei, iar asupra treburilor capitlurilor (deci a locurilor de adevărire) trebuia să hotărască dieta următoare. De fapt însă bunurile episcopale, ale capitlurilor și conventurilor nu au mai fost restituite acestora, așa încât secularizarea lor a fost un fapt împlinit încă din anul 1556. Întrucât menținerea și funcționarea instituțiilor bisericești era bazată pe sistemul medieval al beneficiilor acordate deținătorilor de demnități bisericești, prin secularizarea bunurilor din care proveneau beneficiile, membrii instituțiilor ecleziastice au fost de fapt privați de posibilitatea de a funcționa în continuare pe locurile unde s-a produs secularizarea. (Funcțiile bisericești nu au încetat însă în toate cazurile, dacă principalii titulari ai acestor funcții au primit beneficii pe teritoriul nesupus jurisdicției dietale transilvane, cum a fost cazul episcopului titular al Transilvaniei, care, la mijlocul secolului al XVII-lea, a fost în același timp și prepozit al Conventului din Lelesz și astfel a fost și deținătorul beneficiilor de care dispunea acesta)²⁵.

Prin faptul secularizării s-a produs însă o asemenea situație în privința asigurării păstrării documentelor create și păstrate în calitate de locuri de adevărire de către instituțiile bisericești care și-au încetat activitatea, de soluționarea căreia erau direct interesate păturile privilegiate reprezentate în dietă. Căci în decursul activității lor de mai multe secole, aceste locuri de adevărire au devenit păstrătoarele acelor documente care asigurau de fapt drepturile privilegiate, autenticitatea actelor și a tranzacțiilor de care se legau tocmai interesele acestor pături. Asigurarea pe calea legislației a păstrării în continuare a documentelor din arhivele locurilor de adevărire nu putea deci să întârzie. Așadar este firesc ca, în anul următor, la Dieta de la Turda, ținută între 1 și 10 iunie 1557, să se hotărască în privința asigurării păstrării documentelor celor două locuri de adevărire: în privința celor rămase în sacristia catedralei din Alba Iulia în urma activității Capitlului din Alba Iulia și a celor din sacristia bisericii mănăstirii din Cluj-Mănăstur, care proveneau de la Conventul de acolo. Se dispune deci, în cadrul articolelor dietale, ca să se delege patru nobili care să ia sub custodie și să se îngrijească de toate privilegiile și documentele din sacristia sau „conservatoriul” celor două locuri de adevărire și, după vechiul obicei, să elibereze de pe ele copii, ca „cei care ne sunt credincioși să nu fie privați de drepturile lor juste”²⁶.

Trebuie să reținem din această hotărâre, și din cele următoare până în 1575, că în privința acestor locuri de adevărire se iau măsuri doar în ceea ce privește păstrarea documentelor și eliberarea copiilor de pe ele, fără ca să se ia vreo hotărâre și în privința funcțiilor procedurale și executorii pe care le exercitau vechile locuri de adevărire. În amintita hotărâre din 1557 încă nici nu sunt numite nominal persoanele care trebuiau să aibă grijă de documentele păstrate în arhivele locurilor de adevărire. Din puținele mandate care se dau în anii următori, până în 1575, pentru eliberarea de copii de pe actele păstrate, rezultă că, imediat în anul următor secularizării (dar înainte de hotărârea luată în privința celor patru persoane care să se îngrijească de arhivă), mandatul reginei Izabela din 14 mai 1557 a fost adresat încă

²⁵ Arh. St. Cluj-Napoca, fond familial Kemény, vol. XII, nr. 975, vol. II, nr. 168.

²⁶ *Monumenta comitialia...*, vol. II, p. 81.

Conventului din Cluj-Mănăstur²⁷, dar următoarele mandate ale regelui Ioan Sigismund, și anume cel din 1561, din 1 septembrie 1568 și 9 iunie 1569, pentru emiterea unor acte din arhiva Conventului din Cluj-Mănăstur, se adresează consiliului orașului Cluj²⁸, iar mandatul din 1568 este transumat de judele primar al orașului Cluj²⁹.

În privința arhivei Capitlului din Alba Iulia, dintr-o chitanță dată la 1 martie 1565 custozilor arhivei Capitlului, rezultă că aceștia au funcționat în număr de trei³⁰. Pare că păstrarea documentelor din arhiva Capitlului a fost mai bine asigurată, ceea ce se poate explica și prin faptul că era în imediata apropiere a curții domnești. Custodia temporară și nereglementată a dregătorilor orașului Cluj în privința arhivei păstrate în biserica mănăstirii din satul învecinat, la Cluj-Mănăstur, nu a soluționat păstrarea corespunzătoare a documentelor din arhiva acestui loc de adevărare și eliberarea copiilor de pe ele. De aceea încă Dieta ținută la Cluj în zilele de 11–23 noiembrie 1561 hotărăște ca, pentru păstrarea arhivei Conventului din Cluj-Mănăstur, să se aleagă trei persoane corespunzătoare din rândul nobililor și se prevede transportarea acestei arhive la Alba Iulia, unde să fie sub custodia persoanelor care se îngrijesc de arhiva Capitlului, numărul acestora urmând să fie completat la patru.³¹ Dar, în afară de faptul că nu s-a executat transportarea arhivei Conventului la Alba Iulia, nici această hotărâre nu a avut rezultatele urmărite, deoarece, în 1571, la dieta ținută între 19 noiembrie și 1 decembrie la Cluj, „pentru căutarea, păzirea și extrădarea scrisorilor de la Conventul din Mănăstur“ a fost numit notarul orașului Cluj și alți doi dieci.³²

Pentru arhivele capitlurilor nu se mai pune problema asigurării păstrării și emiterii actelor, ba chiar, la aceeași dietă, în privința Capitlului din Oradea, se hotărăște ca acesta să primească un nou sigiliu, deoarece pe cel vechi a figurat numele principelui decedat.³³ Peste doi ani, la Dieta din Turda, ținută la 24–27 mai 1573, se cere din nou voievodului să numească trei persoane pentru „conservarea și căutarea scrisorilor“ păstrate la Cluj-Mănăstur, deoarece conventul a stat până atunci părăsit și „scrisorile“ au fost fără nici o ordine. Se cere ca voievodul să dea și acestor persoane aceeași autoritate, sigiliu și salariu, asemănător requisitorilor din Oradea.³⁴

Organizarea definitivă a locurilor de adevărare din Alba Iulia și Cluj-Mănăstur se va reglementa la Dieta de la Cluj, ținută între 25 iulie și 6 august 1575. În articolele dietale emise se hotărăște ca și la Conventul din Cluj-Mănăstur să funcționeze „requisitori“ ca la Capitlul din Alba Iulia (care funcționau asemănător celor de la Oradea, n.n.) și sunt numite trei persoane dintre care requisitorul principal este un preot, iar rechizitorii sunt doi dieci, unul dintre ei fiind notarul comitatului Cluj. (În continuare requisitorii vor fi numiți din rândul membrilor consiliului orașului Cluj, obicei care s-a menținut și după trecerea locurilor de adevărare din nou în cadrul instituțiilor bisericești. Această prezență a senatorilor orașului Cluj în rândul rechizitorilor din Cluj-Mănăstur prezintă o problemă interesantă de studiu în continuare, sub aspectul influenței reciproce dintre oraș și convent în domeniul

²⁷ Antal Beke, *Az Erdélyi Káptalan...*, p. 188, nr. 889.

²⁸ Idem, *A Kolozsmonostori Konvent...*, p. 114–115, nr. 471, 478, 480.

²⁹ *Ibidem*, p. 115, nr. 479.

³⁰ Antal Beke, *Az Erdélyi Káptalan...*, p. 188, nr. 889.

³¹ *Monumenta comitalia...*, vol. II, p. 395.

³² *Ibidem*, p. 506.

³³ *Ibidem*, p. 504.

³⁴ *Ibidem*, p. 541

activității scripturistice și a constituirii și ordonării arhivelor). La Alba Iulia requisitorul principal este parohul locului, rechizitorii sunt capelanii, pe lângă care funcționează și un notar. Ceea ce este deosebit de important din punctul de vedere al evoluției acestor instituții este faptul că în această hotărâre se stabilește, în privința atribuțiilor rechizitorilor, că „autoritatea acestora să nu se mărginească numai la căutarea <de scrisori> ci și la toate executările, dar în așa fel, ca cei ce nu vor să facă execuții prin ei, după modul de mai înainte să poată efectua execuții cu persoane nobile“. Se hotărăște ca acești requisitori – ca și cei din Oradea – să fie retribuiți de voievod.³⁵ Hotărârea dietei oglindește de fapt atribuțiile pe care le pot avea locurile de adevărire după douăzeci de ani de la secularizarea lor, în condițiile social-economice și politice schimbate față de cele existente în perioada de apariție și dezvoltare a acestor instituții.

Față de funcțiile legate de păstrarea documentelor și eliberarea copiilor de pe acestea, hotărârea din 1575 lărgeste sfera de activitate a locurilor de adevărire spre atribuțiile pe care le-au avut anterior, dar fără de a le acorda rolul aproape exclusiv în executarea unor acte procedurale sau mandate, pe care le aveau odinioară. (În continuare, cu prilejul reglementărilor ulterioare ale acestor atribuții, se accentuează mereu că părțile pot recurge și la alte căi pentru obținerea actelor autentice). Curând după această reglementare a atribuțiilor requisitorilor – și prin aceasta a funcțiilor locurilor de adevărire – sunt emise și instrucțiunile detaliate date requisitorilor, în care se precizează modul de procedură atât în păstrarea arhivei cât și a emiterii de copii, precum și în privința efectuării de atribuții procedurale și execuționale. (Din enumerarea făcută ne putem da seama de felul actelor pe care locurile de adevărire le mai întocmesc după această organizare).³⁶

Dispozițiile normative care se aduc în continuare pe calea legislației în privința locurilor de adevărire din Transilvania mențin competența stabilită prin hotărârea dietală din 1575, ba chiar, mai ales, după consolidarea principatului, acestea primesc unele atribuții care lărgesc pe cele de până atunci, în direcția devenirii lor ca arhive ale principatului, deci cu caracter de arhive de stat. (Această lărgire a atribuțiilor în direcția menționată se va observa prin îmbogățirea materialelor păstrate mai ales la Capitulul din Alba Iulia). Astfel, încă în 1571, se prevede ca un exemplu autentic al tarifului vamal (*vectigal authentica*) să se depună la locurile de adevărire, ca atât negustorii cât și tricesimatorii să poată cunoaște și aplica tricesimele stabilite.³⁷

În anul 1591 se hotărăște ca arendatorii dijmelor să depună la locurile de adevărire registrele privind perceperea dijmelor, unde trebuia depuse și instrucțiunile date dijmașilor – ce se vor întocmi în mod obligatoriu – pentru a evita abuzurile³⁸. La întocmirea *Approbatelor* se mai introduce un articol asemănător, tot cu obligația de a depune registrul dijmelor la locurile de adevărire.³⁹ În anul 1640 se dispune ca perceptorii să depună un exemplar al registrelor de impozite la locurile de adevărire, ca să se asigure păstrarea în continuare și, prin eventuala pierdere a registrelor cu prilejul schimbării dregătorilor, să rămână un exemplar autentic.⁴⁰ Este demn de reținut că de pe aceste registre de dijmă și de impozite locurile

³⁵ *Ibidem*, p. 562.

³⁶ Sigismund Jako, *Instrucțiuni arhivistice...*, p. 54-56.

³⁷ *Approbatæ...*, partea II, tit. 12, art. 2.

³⁸ *Ibidem*, tit. 10, art. 4.

³⁹ *Ibidem*, partea III, tit. 4, art. 1.

⁴⁰ *Ibidem*, tit. 2, art. 9.

de adevărate sunt obligate să elibereze, chiar și fără mandat, (*litteris requisitoris*), indiferent cărui nobil, de câte ori se cere, o copie privind taxele sau impozitele ce se plătesc pe moșia lui.

În această evoluție a locurilor de adevărate în arhive ale principatului un loc important are dispoziția cuprinsă în *Approbatæ* potrivit căreia, după tipărirea și emiterea sub semnătura principelui a articolelor dietale, originalul păstrat la președintele dietei se depune la Capitlul din Alba Iulia, iar dintre originalele păstrate de cei doi protonotari unul se depune la Conventul din Cluj-Mănăstur, iar altul la Capitlul din Oradea.⁴¹ *Compilatæ Constitutiones* completează aceste atribuții lărgite ale locurilor de adevărate prin dispoziția ca să fie depuse aci și volumele din „*Liber Regius*“, ca cei ce au nevoie să obțină la locul de adevărate scrisori care-i privesc.⁴²

În cunoștința acestor dispozițiuni, care au reglementat atribuțiile și activitatea locurilor de adevărate în cadrul principatului, vom încerca să sesizăm schimbările intervenite în organizarea, funcționarea și rolul acestor instituții, împreună cu motivele care au determinat aceste schimbări.

Am amintit că locurile de adevărate din Transilvania – ca și cele din Ungaria – apar în timpul monopolului clericilor în domeniul științei de carte și a atribuțiilor scripturistice, care au determinat activitatea și rolul acestor instituții în emiterea și păstrarea actelor autentice. La data când aceste instituții bisericești dispar – secularizarea având ca scop restrângerea puterii clericului romano-catolic și trecerea bunurilor acestuia în stăpânirea puterii politice, fără să se fi prevăzut soarta locurilor de adevărate – condițiile în care se conturează noua organizare a acestor instituții – de data aceasta cu caracter laic – sunt profund modificate. Știința de carte, activitatea scripturistică nu mai reprezintă un tărâm pe care clericii au exclusivitate.⁴³

Deși în Transilvania nu s-a înrădăcinat instituția notarilor publici, funcționând doar sporadic, pe lângă locurile de adevărate, încă înainte de secularizare, adevăratea emiterii unor acte autentice se face și de către voievozi, vicevoievozi, respectiv de cancelaria voievodală⁴⁴, iar în problemele procedurale și executorii în afară de protonotar, apar și dregătorii comitatelor ca emitenți de acte autentice sub sigiliu propriu. În același timp în domeniul tranzacțiilor particulare, în Transilvania se înrădăcinează din ce în ce mai mult activitatea așa-numiților arbitri sau împăciuitori (*fogott biró közbiró*). Spre exemplu (fără să vorbim de faptul că voievodul adeseori transumează și întărește anumite documente mai vechi), voievodul întărește învoielii (26 februarie 1494, 27 octombrie 1500)⁴⁵, sau voievodii adevăresc împăcarea părților (24 august 1493)⁴⁶, vicevoievodul interzice ocuparea de posesiuni (1416 decembrie 1)⁴⁷, vicelocțiitorul regesc adevărește de asemenea învoielii (9 februarie 1547, 28 mai 1550)⁴⁸, mandatul de executarea hotărânicilor se adresează protonotarului care și efectuează asemenea hotărânicii (20 martie 1553, 3 aprilie 1553)⁴⁹, iar dregătorii comitatelor atestă acte procedurale sau adevăresc și ei tranzacțiuni (16 noiembrie 1546, 21 noiembrie 1492, 18 iunie 1522)⁵⁰.

⁴¹ *Ibidem*, tit. 12, art. 1.

⁴² *Compilatæ*..., partea IV, tit. 14, art. 1.

⁴³ În privința procesului de laicizare în domeniul științei de carte și al activității scripturistice vezi Sigismund Jakó, *Inceputurile scrisului în păturile laice din Transilvania medievală (Unele probleme noi ale paleografiei latine)*, în „*Studii și cercetări de istorie*“, IV, 1946, nr. 1-4, p. 81-102.

⁴⁴ În legătură cu evoluția acestuia vezi *idem*, *Organizarea cancelariei voievodale ardelenne la începutul secolului al XVI-lea*, în „*Hrisovul*“, VI, 1946, p. 111-148.

⁴⁵ Arh. St. Cluj-Napoca, fond familial Kemény, I, nr. 26, 28.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 24.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 6.

⁴⁸ *Ibidem*, IV, nr. 18, 23.

⁴⁹ *Ibidem*, fond Primăria municipiului Cluj, Arhiva veche-Privilegiu, fasc. M., nr. 29.

⁵⁰ *Ibidem*, fond familial Kemény, IV, nr. 8; I, nr. 32, 42.

A existat deci precedentul ca acte autentice emise odinioară aproape în exclusivitate de către locurile de adevărire să poată fi obținute și din alte părți. Astfel se explică reacția dietei după secularizare, când locurile de adevărire rămân fără personal. În primii ani, dieta se interesează, după cum am văzut, doar de asigurarea păstrării documentelor din arhivele locurilor de adevărire și a eliberării de copii de pe acestea (considerând probabil că emiterea în continuare a actelor autentice și îndeplinirea unor atribuții procedurale pot fi asigurate pe altă cale). Astfel, până la reglementarea atribuțiilor, locurile de adevărire din anul 1575, punerea în stăpânire se efectuează de către nobili („regius“) (3 septembrie 1565/17 martie 1574)⁵¹, hotărnicirile de către protonotar (5 iulie 1561, 23 septembrie 1563)⁵², efectuarea unor acte procedurale se atestă de către nobili delegați (6 martie 1558)⁵³, sau dregătorii comitatelor (7 martie 1564)⁵⁴.

După aproape douăzeci de ani de la secularizare s-a simțit totuși nevoia ca atribuțiile locurilor de adevărire să nu se limiteze doar la păstrarea documentelor existente și la emiterea de copii de pe acestea, ci să li se acorde din nou vechile atribuții pe care să le îndeplinească alături de cei ce le-au îndeplinit până la această dată. Măsura se datorește probabil faptului că, în rândurile celor interesați, persista încrederea pe care o aveau în locurile de adevărire secole de-a rândul.

În această privință este semnificativ faptul că, deși devenite instituții publice cu caracter laic, locurile de adevărire păstrează în continuare denumirea instituțiilor bisericești în cadrul cărora au funcționat (capitul, convent) ba chiar, în limbajul comun și al membrilor locurilor de adevărire, atât înainte, cât și după secularizare, li s-a dat numele după vechea instituție bisericească (li s-a spus „kăptalan“ = capitolu). Rămâne deocamdată o presupunere bazată pe informațiile privind păstrarea documentelor în acest timp, care va trebui probată, dar părerea noastră este că a contribuit la redarea vechilor atribuții ale locurilor de adevărire și faptul că în privința celorlalți emitenți cu aceleași atribuții, în lipsă de reședință stabilă, păstrarea documentului în arhivă nu era considerată atât de asigurată ca la vechile locuri de adevărire. Această asigurare a păstrării documentelor va lărgi apoi și atribuțiile acestor locuri de adevărire spre arhive ale principatului, care aveau obligația legisferată să păstreze o serie de acte ale țării și în care se păstrau apoi și actele principilor.⁵⁵

După cele expuse mai sus constatăm că locurile de adevărire care au funcționat în cadrul instituțiilor secularizate își vor continua activitatea păstrându-și vechile denumiri, ca instituții publice, pe baza legislației apărute după secularizare. Actele emise de aci înainte se dau în numele requisitorilor (așa se numesc persoanele laice numite și retribuite de principe pentru îndeplinirea atribuțiilor stabilite pentru locurile de adevărire). Acești requisitori (căutători de scrisori), în primele două decenii după secularizare, aveau într-adevăr numai atribuția de a păstra și de a căuta documentele din arhivele locurilor de adevărire pentru a elibera copii de pe ele, dar după reglementarea funcționării locurilor de adevărire în anul 1575 actele emise de aceste instituții din Transilvania vor purta titlatura întreagă a re-

⁵¹ Ibidem. II, nr. 17; IV, nr. 41. Mandatul voievodului a fost adresat la punerea în stăpânire din 1565 unor „regiorum nobilium“: un notar al cancelariei, notarului și judeului nobililor din Comitatul Alba (unde se află posesiunea) și mai multor nobili. Punerea în stăpânire a fost executată de notarul și judele nobililor din Comitatul Alba și de alți nobili.

⁵² Arh. St. Cluj-Napoca, fond Primăria municipiului Cluj, Arhiva veche – Privilegiu, fasc. IV, nr. 2, 3.

⁵³ Ibidem, div. 21, nr. 11.

⁵⁴ Ibidem, fasc. S, nr. 2.

⁵⁵ Domokos Kosáry, *op. cit.*, p. 108–182.

quisitorilor („Nos requisitos litterarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio ... repositarum et locatorum ac aliorum quarumlibet judiciarum deliberationum legitimorumque mandatorum ... executores“)⁵⁶, din care rezultă și atribuțiile lor procedurale și executorii.

Prin introducerea hotărârilor luate în dietele anterioare în *Approbatæ Constitutiones* și tratarea într-un capitol separat a normelor referitoare la locurile de adevărire atât în *Approbatæ* cât și în *Compilatæ Constitutiones*, legiferarea activității și organizării locurilor de adevărire în timpul secularizării se poate considera încheiată. Tariful introdus în *Approbatæ* privind taxele ce se pot lua pentru diferite acte emise ne oferă o imagine fidelă asupra actelor pe care le puteau elibera locurile de adevărire. Dar, ca și în cazul altor reglementări, și la acest tabel se precizează că tariful este valabil și pentru alți emitenți, care eliberează acte similare cu cele emise de locurile de adevărire.⁵⁷

Deci rolul preponderent al locurilor de adevărire în eliberarea actelor autentice nu se mai menține în urma secularizării, iar organizarea acestor instituții în această perioadă, activitatea și rolul lor vor avea urmări și după încetarea efectului secularizării. Această problemă însă, împreună cu detaliile privind funcționarea paralelă a locurilor de adevărire cu alți emitenți în timpul secularizării, caracteristicile formulărilor de acte etc. vor putea fi tratate în continuare, ca rezultate ale cercetărilor ce se mai fac.

⁵⁶ Arh. St. Cluj-Napoca, fond familial Kemény, I, nr. 64, 76, 89, 110.

⁵⁷ În legătură cu documentele emise de locurile de adevărire din Transilvania și tariful acestora vezi Andrei Kiss, *Caracterul specific al locurilor de adevărire din Transilvania în crearea și păstrarea arhivelor feudale*, în *In memoriam Ion Mărcuș*, București, 1979, p. 67–71.